

Fernando Usó Martín

Universitat Politècnica de València
ferusmar@cpa.upv.es

María Teresa Palomares Figueres

Universitat Politècnica de València
mapafi@cpa.upv.es

Un centre formatiu per a una “nova societat”: la consideració social en l’arquitectura de la Universitat Laboral de Xest

Resum: Sota la premissa de transformar la societat a través de la política educativa, el franquisme va implementar a partir de 1955 un programa socioeducatiu per a joves de classe obrera que tractava d’impulsar l’economia nacional amb una millor qualificació de la mà d’obra per a la incipient indústria. En aquest context, entre 1967 i 1969 es va crear la Universitat Laboral de Xest amb més de 5.000 habitants amb la particularitat que tots eren adolescents, entre 11 i 14 anys, procedents d’arreu d’Espanya. La residència en el complex educatiu era en règim d’internat, de manera que les activitats quotidianes es realitzaven simultàniament i sincronitzadament. L’arquitecte Fernando Moreno Barberá va afrontar el disseny del conjunt docent amb premisses de disseny que desenvolupaven condicions socials anticipades per estudis sociològics, com la desmassificació, buscant l’empatia amb l’alumne per aconseguir el seu benestar així com el bon funcionament del complex. Aquesta contribució aborda la influència de l’usuari en el disseny sensible de Fernando Moreno Barberá a la Universitat Laboral de Xest en totes les seves escales, la implantació, l’arquitectura, el disseny interior i el gràfic o el mobiliari, que sempre tindrà al jove com a protagonista de les inquietuds projectuals.

Paraules clau: Fernando Moreno Barberá; Universitat Laboral de Xest; arquitectura moderna; disseny modern; condicionants sociològics

A training center for a “new society”: social considerations in the architecture of the Cheste Worker University

Abstract: Under the premise of transforming society through educational policy, the Franco regime implemented a socio-educational program for working-class youth starting in 1955. This program aimed to boost the national economy by providing better qualifications for the workforce to support the emerging industry. In this context, the Cheste Worker University was created between 1967 and 1969, accommodating more than 5,000 residents, all of whom were adolescents aged between 11 and 14, coming from all over Spain. Residency at the educational complex was in a boarding school regime, where daily activities were carried out simultaneously and in sync. Architect Fernando Moreno Barberá tackled the design of the educational

complex with design principles that addressed social conditions anticipated by sociological studies, such as “reduction of overcrowding,” seeking empathy with the students to ensure their well-being and the smooth operation of the complex. This contribution explores the influence of the user in the sensitive design of Fernando Moreno Barberá at the Cheste Worker University in all its scales: the layout, architecture, interior and graphic design, and furniture, all of which always place the young students at the center of the design considerations.

Keywords: Fernando Moreno Barberá; Cheste Worker University; modern architecture; modern design; sociological constraints

Com citar | How to cite:

Usó Martín, Fernando, and María Teresa Palomares Figueres. "A training center for a "new society": social considerations in the architecture of the Cheste Worker University." *ANUARI d'Arquitectura i Societat research journal*, no. 3 (2023): 300-319. ISSN: 2792-7601. <https://doi.org/10.4995/anuari.2023.19632>

Un centro formativo para una "nueva sociedad": la consideración social en la arquitectura de la Universidad Laboral de Cheste

Resumen: Bajo la premisa de transformar la sociedad a través de la política educativa, el franquismo implementó a partir de 1955 un programa socioeducativo para jóvenes de clase obrera que trataba de impulsar la maltrecha economía nacional con una mejor cualificación de la mano de obra para la incipiente industria. En este contexto, entre 1967 y 1969 se creó la Universidad Laboral de Cheste con más de 5.000 habitantes con la particularidad de que todos eran adolescentes, entre 11 y 14 años, procedentes de toda España. La residencia en el complejo educativo era en régimen de internado, de manera que las actividades cotidianas se realizaban simultánea y sincronizadamente. El arquitecto Fernando Moreno Barberá afrontaría el diseño del conjunto docente con

las premisas de diseño que desarrollaban condiciones sociales anticipadas para estudios sociológicos, como la desmasificación, buscando la empatía con el alumno para conseguir su bienestar, así como el buen funcionamiento del complejo. Esta contribución aborda la influencia del usuario en el diseño sensible de Fernando Moreno Barberá en la Universidad Laboral de Cheste en todas sus escalas, la implantación, la arquitectura, el diseño interior y el gráfico o el mobiliario, que siempre tendrá al joven usuario como protagonista de las inquietudes proyectuales.

Palabras clave: Fernando Moreno Barberá; Universidad Laboral de Cheste; arquitectura moderna; diseño moderno; condicionantes sociológicos

Un centre de formation pour une « nouvelle société » : la reconnaissance sociale en architecture de l'Université du Travail de Cheste

Résumé : Sous la prémisse de transformer la société à travers la politique éducative, le franquisme déploya à partir de 1955 un programme socio-éducatif pour des jeunes de classe ouvrière qui essayait de stimuler l'économie nationale avec une meilleure qualification de la main d'œuvre pour l'industrie émergente. Dans ce contexte, entre 1967 et 1969 fut créée l'Universitat Laboral de Xest avec plus de 5000 habitants, ayant la particularité d'être tous adolescents, entre 11 et 14 ans, provenants de toute l'Espagne. La résidence dans le complexe éducatif était en régime de pensionnat, de telle manière que les activités quotidiennes se réalisaient de façon simultanée et synchronisée. L'architecte Fernando Moreno Barberá affronta le dessin de l'ensemble enseignant avec des prémisses

de dessin qui développaient des conditions sociales anticipées par des études sociologiques, comme la démassification, en cherchant l'empathie avec l'élève pour obtenir son bien-être, ainsi que le bon fonctionnement du complexe. Cette contribution aborde l'influence de l'utilisateur dans le dessin sensible de Fernando Moreno Barberá à l'Universitat Laboral de Xest dans toutes ses échelles, l'implantation, l'architecture, le dessin intérieur et le graphique ou le mobilier, qui considérera toujours le jeune comme acteur des inquiétudes des projets.

Mots-clés : Fernando Moreno Barberá ; Universitat Laboral de Xest ; architecture moderne ; dessin moderne ; contraintes sociologiques

El projecte socioeducatiu falangista

Com és ben sabut, quan la política econòmica intervencionista i l'aïllament internacional estaven portant al règim franquista a una situació crítica, el moviment nacional sindicalista-catòlic va decidir promoure la construcció d'una sèrie de centres de formació professional que, orientats cap a la indústria, buscaven impulsar la dèbil economia espanyola. La creació de les universitats laborals espanyoles, en contradicció amb les idees del règim, es van inspirar en un model belga de caràcter progressista. El seu objectiu era doble: formar mà d'obra especialitzada i qualificada per als nous llocs de treball que estava activant la indústria i revertir la tendència creixent de l'abandonament escolar després de l'educació elemental. Com a innovació davant de les anteriors escoles d'arts i oficis, el programa docent de les universitats laborals incorporava contingut cultural i humanístic que les diferenciava de la formació estrictament professional.

Varen ser incloses dins del marc establert per la *Ley de Formación Profesional Industrial* de 1955 i es van construir finançades per les mutualitats laborals, entitats que rebien aportacions obligatòries dels empresaris i, majoritàriament, dels treballadors. Els costos de manteniment i allotjament dels alumnes becats en règim d'internat eren sufragats per l'estat.¹

El ministre de Treball, José Antonio Girón de Velasco, patrocinador polític de la iniciativa educativa, va establir com a norma un criteri arquitectònic obertament funcionalista:

*Si algun edifici del nostre temps exigeix una arquitectura funcional (en el pur sentit de la paraula), aquest edifici és la Universitat Laboral espanyola, en la qual, dins del bon gust propi d'una raça d'homes que en aquest ordre va imposar al món lliçons universals, tot està supeditat a la utilitat, a l'economia present i al desenvolupament futur perquè l'Arquitectura complisca una vegada més amb el seu gloriós destí humà i no siga costosa, capritxosa i inaguantable aparell ortopèdic. Aquests principis, en tractar-se de les Universitats Laborals, han de complir-se amb el major rigor.*²

The falangist socioeducational project

As is well known, when the interventionist economic policy and international isolation were leading the Francoist regime into a critical situation, the national syndicalist-Catholic movement decided to promote the construction of a series of vocational training centers that, oriented towards the industry, aimed to boost the weak Spanish economy. The creation of Spanish worker universities, in contradiction to the ideas of the regime, was inspired by a progressive Belgian model. Their goal was twofold: to train specialized and qualified labor for the new jobs being generated by the industry and to reverse the growing trend of school dropout after elementary education. As an innovation compared to the previous trade schools, the educational program of the worker universities included cultural and humanistic content that set them apart from strictly professional training.

They were included within the framework established by the Industrial Vocational Training Act of 1955 and were constructed with funding from labor mutual societies - entities that received mandatory

contributions from employers and, mostly, from the workers. The state covered the costs of maintenance and accommodation for the students receiving scholarships on an internment basis.¹

The Minister of Labor, José Antonio Girón de Velasco, a political sponsor of the educational initiative, established an openly functionalist criterion as a rule:

*If there is a building of our time that demands a functional architecture (in the pure sense of the word), that building is the Spanish Worker University, in which, within the good taste typical of a race of people that, in this field, imposed universal lessons to the world, everything is subordinated to utility, present economy, and future development so that Architecture once again fulfills its glorious human destiny and does not become a costly, capricious, and unbearable orthopedic apparatus. These principles, when it comes to the Worker Universities, must be adhered to with the utmost rigor.*²

El plantejament docent es va dissenyar, inicialment, com a instrument d'adoctrinament de l'alumnat, inserint els principis polítics del nacional-sindicalisme franquista. Tot i que, segons afirma Ricardo Zafrilla, "l'adoctrinament de la classe obrera va tindre més de mite que de realitat", ja que l'autonomia que el Pla de Formació Humana atorgava als centres en la seua aplicació va derivar als pocs anys en la mera realització d'activitats extraescolars, aproximant-se més a un projecte programàtic que a un pla formatiu racionalitzat.³

Amb la progressiva implantació dels centres de formació laboral es van produir grans diferències de nivell educatiu entre els alumnes, sorgint la necessitat de crear una fase formativa prèvia, d'homogeneïtzació, enfocada a igualar coneixements i a orientar personal, escolar o professionalment als alumnes pensant en la seua continuïtat en el sistema de beques. El "Centre d'Orientació d'Universitats Laborals" de Xest va sorgir com a pal·liatiu d'aquesta situació i es va convertir en la necessària porta d'accés al sistema docent de les universitats laborals, canalitzant tots els alumnes de nou ingrés per a la seua posterior incorporació als centres regulars. La seua gran capacitat superava la dels centres més grans, com Sevilla o Gijón.

Figura 1. Fernando Moreno Barberá. Universitat Laboral de Xest (1967). Vista general

Figure 1. Fernando Moreno Barberá. Cheste Worker University (1967). General view

The educational approach was initially designed as a tool for indoctrinating the students, incorporating the political principles of Franco's National-Syndicalism. Although, as Ricardo Zafrilla asserts, "the indoctrination of the working class was more of a myth than a reality" because the autonomy granted to the centers by the Plan de Formación Humana (Plan for Human Formation) in its application led, within a few years, to the mere organization of extracurricular activities, approaching more of a programmatic project than a rationalized educational plan.

With the gradual establishment of worker training centers, significant differences in the educational

level of the students emerged, highlighting the need to create a preliminary training phase aimed at standardizing knowledge and guiding students in terms of their personal, academic, or professional development with a view to their continuity within the scholarship system. The "Center for the Orientation of Worker Universities" in Cheste emerged as a solution to this situation and became the obligatory gateway to the educational system of worker universities, channeling all new students for subsequent integration into the regular centers. Its extensive capacity exceeded that of larger centers, such as Sevilla or Gijón.

La Universitat Laboral de Xest com a centre de referència

Al maig de 1967, un grup de professors i psicòlegs va elaborar el Pla Educatiu de la Universitat Laboral de Xest. Eren experts que, a més a més, aportaven l'experiència de les universitats laborals que ja estaven funcionant com Gijón, Sevilla, A Coruña i Tarragona.

El pla esmentat consistia en un avanç de les necessitats en matèria d'instal·lacions, dependències i serveis necessaris per a aquest tipus de centre. També feia referència al tipus de formació i als espais docents, diferenciant entre la formació teòrica, que s'havia d'impartir a les aules i als laboratoris especials de física, química, biologia i ciències naturals o idiomes, i una formació pràctica, desenvolupada en tallers. Els tallers s'organitzaven per cursos: el primer estava dividit en seccions de 100 places per a Mecànica Elemental, Arts Plàstiques -Dibuix i Modelatge- i Composició Impremta i Encuadernació; i el segon curs es subdividia en secció de Mecànica General, Arts Plàstiques -Dibuix i Model-, Electricitat Elemental i Forja i Xapisteria.

Estructurant tot aquest complex educatiu es trobaven els departaments: de Ciències -secció de Matemàtiques, Física-Química i Biologia i Ciències Naturals-; de Lletres -secció de Llengua i Literatura, Geografia i Història i Idiomes moderns-; de Manualitats -Arts Plàstiques i Pràctiques de Taller-; i d'Educació Física i Esportiva.

A més, en el Pla esmentat també es feia referència a altres qüestions de caràcter social, entre les quals destacava la idea de desmassificar.

Segons Luis Illueca Valero, primer Rector-Gerent del centre, l'objectiu de la institució era:

Ser una comunitat, però una comunitat educativa: no un campament militar, ni tan sols un internat, ni la substitució de la família. És un intent de crear una societat nova a través de les realitzacions personals de convivència, de l'experiència de

Cheste Worker University as the reference center

In May 1967, a group of teachers and psychologists developed the Educational Plan for the Cheste Worker University. They were experts who also brought the experience of the worker universities that were already operating, such as Gijón, Seville, A Coruña, and Tarragona.

The mentioned plan outlined the needs for facilities, premises, and services required for this type of center. It also addressed the type of education and the educational spaces, distinguishing between theoretical education, which should be provided in special classrooms and laboratories for physics, chemistry, biology, natural sciences, or languages, and practical education conducted in workshops. The workshops were organized by courses: the first course was divided into sections of 100 places for Elementary Mechanics, Plastic Arts - Drawing and Modeling, and Printing and Binding Composition, while the second course was subdivided into sections for General Mechanics, Plastic Arts - Drawing and Modeling, Elementary Electricity, and Forge and Sheet Metal.

Certainly, structuring this entire educational complex were the following departments: the Science Department, which included sections for Mathematics, Physics-Chemistry, and Biology and Natural Sciences; the Arts and Humanities Department, which consisted of sections for Language and Literature, Geography and History, and Modern Languages; the Crafts Department, which covered Plastic Arts and Workshop Practices; and the Physical Education and Sports Department.

Similarly, in the mentioned plan, there were references to other social aspects, among which the concept of reducing overcrowding stood out.

According to Luis Illueca Valero, the first Rector-Manager of the center, the goal of the institution was:

Being a community, but an educational community: not a military camp, not even a boarding school, not a replacement for the family. It's an attempt to create a new society through personal experiences of living together, the experience of making decisions, of creating

la presa de decisions, d'anar creant una manera jove d'enfrontar-se amb els problemes personals de cada individu. Una experiència en la qual cadascú tinga la possibilitat de crear aquelles normes i pautes de convivència que li permeten ser més com a individu per a oferir-se més a la societat, per a fer més dialògica la societat del demà [...] És una forma d'intentar potenciar l'individu posant-lo en contacte amb un enriquiment de mitjans materials i, sobretot, de convivència [...] Pretenem utilitzar tot allò que ens envolta al servei de la millor formació individual al servei de la comunitat.⁴

Provenint dels estrats socials més desfavorits i separats del seu entorn familiar i afectiu, aquesta jove població va passar a constituir una nova comunitat que desenvolupava totes les seues activitats quotidianes de forma simultània i sincronitzada.

Figura 2. Fernando Moreno Barberá. Universitat Laboral de Xest (1967). Zona docent

Figure 2. Fernando Moreno Barberá. Chest Worker University (1967). Educational area

a youthful way of dealing with each individual's personal issues. An experience where each one has the possibility of creating the norms and guidelines for living together that allow them to be more as individuals to offer more to society, to make the society of tomorrow more dialogical [...] It's a way of trying to empower the individual by putting them in contact with an enrichment of material and, above all, coexistence means [...]

We intend to use everything around us for the service of the best individual education for the benefit of the community.⁴

Coming from the most disadvantaged social strata and separated from their family and emotional environment, this young population became a new community that carried out all of its daily activities simultaneously and in a synchronized manner.

Fernando Moreno Barberá va reinterpretar arquitectònicament tant els condicionants de programa com els socials, estructurant l'ús dels diferents edificis amb els fluxos de moviment produïts diàriament. Aquests últims es van considerar principalment en el projecte d'aquelles peces que anaven a ser ocupades simultàniament per tots els estudiants, com les residències, aularis, tallers i menjadors, o en aquelles altres que requerien aïllament en el seu ús, com l'oratori.

A tot açò calia afegir la voluntat de disposar d'espais oberts en contacte amb la naturalesa per a l'exercici lliure i petits ambients tancats per a la introversió.

L'extraordinària magnitud d'aquesta actuació, qualificada com a "rècord d'edificació a Espanya", permetia observar el procés d'interpretació del llegat modern per part de Fernando Moreno Barberá, que va exhibir la seua total confiança en les possibilitats tècniques i expressives d'un discurs que encara -a finals de la dècada dels seixanta del segle XX- considerava vàlid, tot i que ja havien aparegut símptomes de crisi o, almenys, de canvi, en l'escena internacional.

Figura 3. Fernando Moreno Barberá. Universitat Laboral de Xest (1967). Terrassa menjadors

Figure 3. Fernando Moreno Barberá. Cheste Worker University (1967). Dining terrace

Fernando Moreno Barberá reinterpreted architecturally both programmatic and social constraints, structuring the use of the various buildings according to the daily flow of movement. The latter were primarily considered in the design of those parts that were going to be simultaneously occupied by all students, such as the residences, auditoriums, workshops, and dining halls, or in those that required isolation in their use, like the oratory.

To all of this, we must add the desire to have open spaces in contact with nature for free

exercise and small enclosed environments for introspection.

The extraordinary scale of this project, labeled as the "record of construction in Spain," allowed us to observe the process of interpreting the modern legacy by Fernando Moreno Barberá, who showed complete confidence in the technical and expressive possibilities of a discourse that, even in the late 1960s, he still considered valid, although there were already signs of crisis or, at least, change on the international scene.

La filosofia del disseny

Filosofia és el títol d'un document datat el 16 de juliol de 1969 que Fernando Moreno Barberá hauria redactat per a la presentació del projecte de la Universitat Laboral de Xest en alguna publicació, on es condensen les principals idees que atenen a l'objectiu, l'obra d'arquitectura, els mitjans o les formes. Es tracta de cinc pàgines mecanografiades que es conserven a l'arxiu de Fernando Moreno Barberá amb el títol "L'arquitectura de la Universitat Laboral de Xest", encara que el subtítol "Filosofia", manuscrit a llapis pel mateix autor, resulta més significatiu com a resum del seu contingut.

Entre les reflexions més destacades sobre la importància de la desmasificació i les condicions de disseny, cal destacar els següents quatre paràgrafs, dels quals el primer aborda l'objectiu del projecte:

La vida d'un elevat nombre de persones havia d'organitzar-se de manera que es desmasficara, és a dir, que la seua activitat, de l'ordre que fos, quedara dividida en unitats de tamany màxim de 200 persones, que feren una vida pròpia i independent de totes les demés i que, fins i tot, tinga cadascuna d'elles la possibilitat d'aislar-se sense trobar-se amb la resta.

Aquestes paraules de Moreno Barberà evidencien que l'enfocament sociològic va determinar la tamany del grup, és a dir, la mesura per definir els 24 col·legis en els quals es van distribuir els 4.800 estudiants. Els col·legis van organitzar el programa docent i residencial, influïent en el disseny del conjunt educatiu. Així doncs, juntament amb les condicions arquitectòniques citades en la majoria de les publicacions, la modulació provinent de la necessària desmasificació també va ser decisiva en el disseny de la Universitat Laboral de Xest.

...l'arquitectura ha d'adaptar-se a l'home, en el nostre cas al xiquet. Els edificis són per a persones, per a ser utilitzats i habitat per persones. És necessari pensar en ells en projectar-los, sentir-se com se sentiria qui els recorra, qui visca en ells.

Design philosophy

The Philosophy is the title of a document dated July 16, 1969, which Fernando Moreno Barberá supposedly drafted for the presentation of the University Laboral of Cheste project in some publication. In this document, the main ideas related to the purpose, architectural work, means, and forms are condensed. It consists of five typed pages, preserved in Fernando Moreno Barberá's archive under the title "The Architecture of the University Laboral of Cheste." However, the subtitle "Philosophy," handwritten in pencil by the author himself, is more indicative of its content.

Among the most notable reflections regarding the importance of reducing overcrowding and design conditions, the following four paragraphs stand out, with the first one addressing the project's objective:

The life of a large number of people had to be organized in a way that reduced overcrowding. In other words, their activities,

whatever they may be, had to be divided into units of a maximum size of 200 people. Each of these units should lead an individual and independent life, and even have the possibility for each of them to isolate themselves without encountering the rest.

These words by Moreno Barbera demonstrate that the sociological approach determined the size of the group, that is, the measure used to define the 24 worker universities in which the 4,800 students were distributed. The worker universities organized the educational and residential program, influencing the design of the educational complex. Therefore, along with the architectural conditions mentioned in most publications, the modulation resulting from the necessary reduction of overcrowding was also decisive in the design of the Cheste Worker University.

...architecture must adapt to humans, in our case, to the young people. Buildings are for people, to be used and inhabited by people. It is necessary to think about them

Preveure i fins i tot provocar les reaccions que, segons la seua psicologia, aniran a tindre els habitants de cada edifici o conjunt en apropar-se a ell o en traslladar-se dins del mateix. Moltes vegades, com en el cas present, els éssers humans estan agrupats en unitats socials d'ordre superior, a les quals cal organitzar totes les seues activitats: la vida docent, la vida del temps lliure, els llocs de descans, els llocs d'aïllament i els llocs de comunicació d'uns amb uns altres.

A pesar de la distància existent entre Fernando Moreno Barberá i Aldo Van Eyck, al qual l'arquitecte espanyol no fa cap referència, ni apareix entre els volums de la seua abultada biblioteca, el plantejament que presenta en la Universitat Laboral de Xest s'apropa a la consideració de l'"individu i el grup" que Van Eyck va adoptar en el projecte per a l'Orfenat Municipal d'Àmsterdam (1955-60), amb l'objectiu de "crear un món xicotet dins d'un de gran, un món gran dins d'un de xicotet, una casa com a ciutat, una ciutat com una casa."

Moreno Barberá insisteix en aquesta qüestió finalitzant l'apartat de l'obra d'arquitectura amb el següent comentari:

Només després de determinar i fixar aquests conceptes abstractes, només aleshores es pot passar a crear els volums i els espais, tant interiors com exteriors, on es desenvolupa aquesta vida, i que es diu l'obra d'arquitectura. Sense això, només es fan construccions i són reconegudes a primera vista.

En les últimes línies de *Filosofia*, l'arquitecte reflexiona sobre la conveniència de dissenyar aquesta arquitectura ampliant els seus paràmetres habituals cap a una solució formal que afavorira el lliure desenvolupament de la personalitat, establint fins i tot paral·lelismes amb la composició musical, un tret característic en els seus escrits:

Seria inadmissible la creació d'un espai en què els ritmes de l'arquitectura arrosseguen a l'estudiant en el sentit que aquesta defineix. Es creen simplement espais tridimensionals en què la personalitat de l'home es projecte sobre si

when designing them, to feel as one would feel when walking through them, when living in them. To anticipate and even provoke the reactions that, according to their psychology, the inhabitants of each building or complex will have when approaching it or moving within it. Many times, as in the present case, human beings are grouped into higher-order social units, which must organize all their activities: educational life, leisure time, places for rest, places for isolation, and places for communication with each other.

Despite the distance between Fernando Moreno Barberá and Aldo Van Eyck, to whom the Spanish architect makes no reference, not even appearing among the volumes of his extensive library, the approach he presents in the Chesto Worker University is reminiscent of the consideration of the "individual and the group" that Van Eyck adopted in the project for the Municipal Orphanage of Amsterdam (1955-60), which aimed to "create a small world within a large one, a large world within a small one, a house as a city, a city as a house."

Moreno Barberá emphasizes this issue, concluding the section on architectural work with the following comment:

Only after having determined and fixed these abstract concepts, only then can we proceed to create the volumes and spaces, both interior and exterior, where this life unfolds, and which is called architectural work. Without this, only constructions are made, and they are recognizable at first sight

In the last lines of "Philosophy," the architect reflects on the desirability of designing this architecture by expanding its usual parameters towards a formal solution that would favor the free development of personality, even drawing parallels with musical composition, a characteristic feature in his writings:

The creation of a space in which the rhythms of architecture would drag the student in a defined direction would be inadmissible. Instead, three-dimensional spaces are simply created where the individual's personality can project itself. Where one's personality can be

mateixa. On la personalitat d'aquest es forme, sense forçar-se, en un espai definit, ancorat en el nostre món, i la seua influència sobre l'estudiant siga la mateixa sensació ordenada que es sent en escoltar un concert de Bach.

Estratègies per a organitzar la vida col·lectiva

Atenent les anteriors premisses filosòfiques, Moreno Barberá va incorporar estratègies de disseny des del projecte per a respondre al benestar dels estudiants. En l'origen, el col·lectiu de la Universitat Laboral de Xest compta amb una població superior a la del 88% dels municipis espanyols,⁵ amb 5.000 residents dels quals 4.800 eren estudiants. El Programa del Centre, que incloïa proporcionar allotjament, cura, locals d'ensenyament i distracció, també requerixia que les activitats es realitzaren alhora: tots es llevaren a la vegada, es dutxaren simultàniament, menjaren junts, anaren a classe, descansaren i dormiren a les mateixes hores. A més, en el Programa s'indicava la necessitat d'evitar la sensació de massificació per a la població d'estudiants, en favor de la convivència que facilitara el desenvolupament socioafectiu i intel·lectual dels alumnes i el respecte mutu entre les persones i el medi.

En la Universitat Laboral de Xest, Fernando Moreno Barberá va desenvolupar estratègies arquitectòniques per interpretar les premisses filosòfiques amb les quals aconseguir la desmassificació de les instal·lacions.

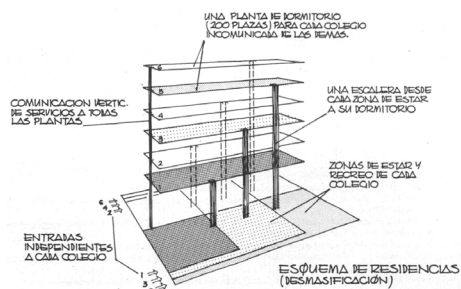

Figura 4. Fernando Moreno Barberá. Universitat Laboral de Xest (1967). Esquema d'accessos a les residències

Figure 4. Fernando Moreno Barberá. Cheste Worker University (1967). Residences access layout

shaped, without being forced, in a defined space anchored in our world, and whose influence on the student is a similar ordered sensation to that felt when listening to a Bach concert.

Strategies for organizing collective life

Following the previous philosophical premises, Moreno Barberá incorporated design strategies from the project stage to address the well-being of the students at the Cheste Worker University. Initially, the Cheste Worker University had a population larger than 88% of the Spanish municipalities,⁵ with 5.000 residents, 4.800 of whom were students. The Center's program, which

included providing accommodation, care, teaching and recreational facilities, also required that activities be carried out simultaneously: everyone would wake up at the same time, shower together, eat together, attend classes, rest, and sleep at the same hours. Additionally, the program highlighted the need to avoid the feeling of overcrowding for the student population, aiming for a coexistence that would facilitate the socio-affective and intellectual development of the students and mutual respect among individuals and the environment.

At the Cheste Worker University, Fernando Moreno Barberá implemented architectural strategies to translate the philosophical principles aimed at reducing overcrowding in the facilities.

L'organització dels col·legis

L'institució educativa havia d'organitzar-se com una màquina on cada edifici es va disposar buscant l'eficiència organitzativa i funcional, com un gran engranatge d'escala urbana que organitzava la vida d'un numeros grup d'estudiants. Es van incloure mecanismes de desmassificació. Per això es va considerar la unitat de 200 persones com la mida màxima reconeixible i amb identitat de grup on el sentiment de pertinença a un col·lectiu es va convertir en el leitmotiv del disseny, responent a condicions de caràcter funcional i emocional.

Aquestes unitats es van denominar col·legis. Amb ells es va regular tant la vida disciplinada de l'ensenyament com una altra ordenada per les necessitats de la col·lectivitat on l'individu no estava sotmès a imposicions mentals, com les hores de menjar o dormir. Així, els 4.800 alumnes es van distribuir en 24 Col·legis als quals se'ls van assignar espais propis i independents tant a les residències com als menjadors.

Mitjançant una organització dinàmica, el conjunt format pels quatre menjadors i l'edifici de serveis destacava com la mostra més significativa de la desmassificació. Als menjadors coincidien diàriament a la mateixa hora, tres vegades al dia, 5.000 persones ja que, per molts inconvenient, s'havia descartat establir dos torns de menjars. L'arquitecte va decidir allunyar-se del model de grans menjadors comunitaris "per l'aspecte depriment" que oferien i va optar per fragmentar el programa en quatre menjadors independents de 1.200 places.

Cadascun d'ells es va construir en forma d'anell al voltant de patis enjardinats -dos circulars i dos quadrangulars- de manera que els comensals mai es veien tots alhora. A més, cada col·legi -grup de 200 estudiants- quedava separat mitjançant mampares.

De manera similar, el criteri de desmassificació també prevaldria en el disseny de les

The organization into colleges

The educational institution had to be structured like a machine where each building was arranged for organizational and functional efficiency, resembling a large urban-scale mechanism that organized the lives of a large group of students. Mechanisms for reducing overcrowding were included. To achieve this, the unit of 200 people was considered the maximum recognizable size with a group identity where the sense of belonging to a community became the guiding principle of the design, responding to both functional and emotional considerations.

These units were called colleges. They regulated both the disciplined life of the educational activities and another ordered by the needs of the community, where individuals were not subject to intellectual impositions, such as meal or sleep times. Thus, the 4,800 students were distributed among 24 colleges, each of which was assigned its own spaces, both in the residences and in the dining areas.

Through a dynamic organization, the complex comprising the four dining areas and the service

building stood out as the most significant example of reducing overcrowding. At mealtimes, 5,000 people coincided daily, three times a day, as it was deemed impractical to establish two meal shifts due to various inconveniences. The architect chose to move away from the model of large communal dining areas "due to the depressing aspect they presented" and opted to divide the program into four independent dining areas with a capacity of 1,200 each.

The educational institution had to be structured like a machine where each building was arranged for organizational and functional efficiency, resembling a large urban-scale mechanism that organized the lives of a large group of students. Mechanisms for reducing overcrowding were included. To achieve this, the unit of 200 people was considered the maximum recognizable size with a group identity where the sense of belonging to a community became the guiding principle of the design, responding to both functional and emotional considerations.

These units were called colleges. They regulated both the disciplined life of the educational activities and another ordered by the needs of the

residències on s'allotjaven 4.800 estudiants interns. Igual que en els menjadors, es va repetir la divisió del programa en quatre blocs amb sis nivells que allotjaven un col·legi a cada planta, al qual s'accedia per una escala independent des del saló de cada col·legi. Les habitacions es van dissenyar per reforçar el sentiment de pertinença al grup i es van plantejar per a 8 alumnes i obertes al passadís central, sense portes, sent rellevant el disseny de mobles -lliteres, armaris i bancs-.

Els grans volums de les quatre residències es van disposar en forma de ventall obert al paisatge, amb una plataforma horitzontal a la base, a manera de gran mirador, per crear un àmpli espai exterior cobert que permetia el joc i protegia de les inclemències climàtiques.

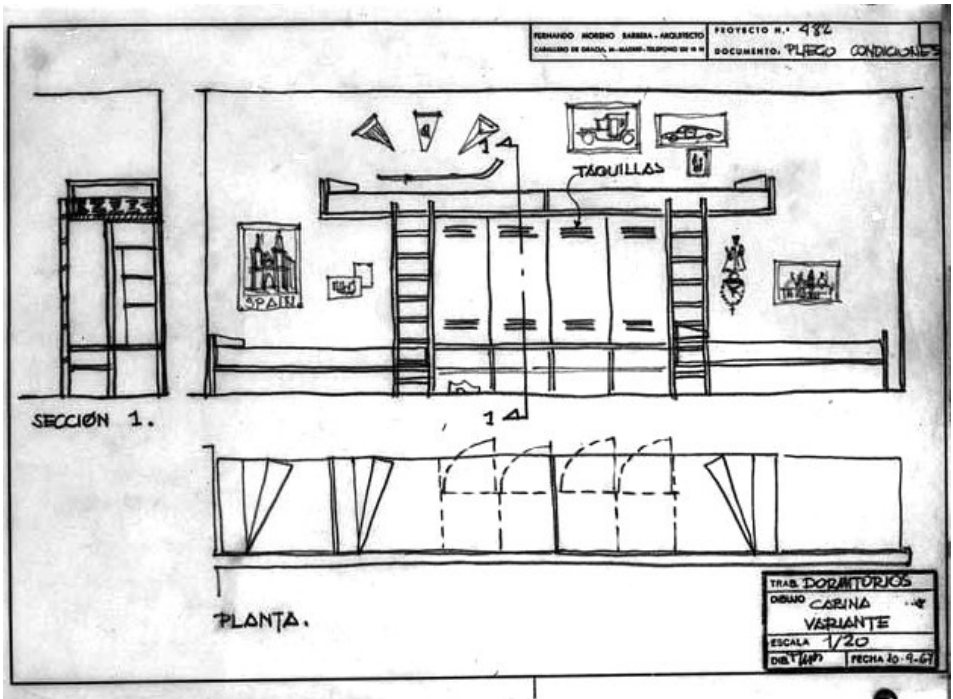

Figura 5. Fernando Moreno Barberá. Universitat Laboral de Xest (1967). Esbós diseny lliteres

Figure 5. Fernando Moreno Barberá. Cheste Worker University (1967). Sketch of bunk bed design

community, where individuals were not subject to intellectual impositions, such as meal or sleep times. Thus, the 4,800 students were distributed among 24 colleges, each of which was assigned its own spaces, both in the residences and in the dining areas.

Through a dynamic organization, the complex comprising the four dining areas and the service

building stood out as the most significant example of reducing overcrowding. At mealtimes, 5,000 people coincided daily, three times a day, as it was deemed impractical to establish two meal shifts due to various inconveniences. The architect chose to move away from the model of large communal dining areas "due to the depressing aspect they presented" and opted to divide the program into four independent dining areas with a capacity of 1,200 each.

El disseny al servei de la identitat

La desmassificació va donar lloc a l'aparició de 24 col·legis, la qual cosa va implicar la creació de símbols per a la seua identificació, on el disseny de la senyalització va ser molt significatiu. Durant l'execució de les obres es van realitzar planimetries per a definir la "senyalització". Es va atribuir un color a cada residència -verd, groc, blau i roig-. Inicialment, cada col·legi -sis per residència- es va identificar amb un element del món natural, com arbres, arbustos, cims i animals.

El responsable d'aquesta tasca va ser l'artista José Maria Cruz Novillo, qui va dissenyar els emblemes definitius dels 24 col·legis, atenent-se als noms d'arbres (roble, faig, olmo, freixe, til·ler i castanyer), mamífers (rabosa, linx, cérvol, llop, senglar i ós), peixos (tonyina, camaró, tauró, anguila, salmó i barb), i aus (gavina, gripau, mussol, corb marí, voltor i àguila).

Cal destacar l'interès que Moreno Barberá sempre va demostrar per a reunir arquitectura i art, sent habitual en els seus treballs la col·laboració de creadors plàstics, com Javier Clavo, en clau de modernitat.

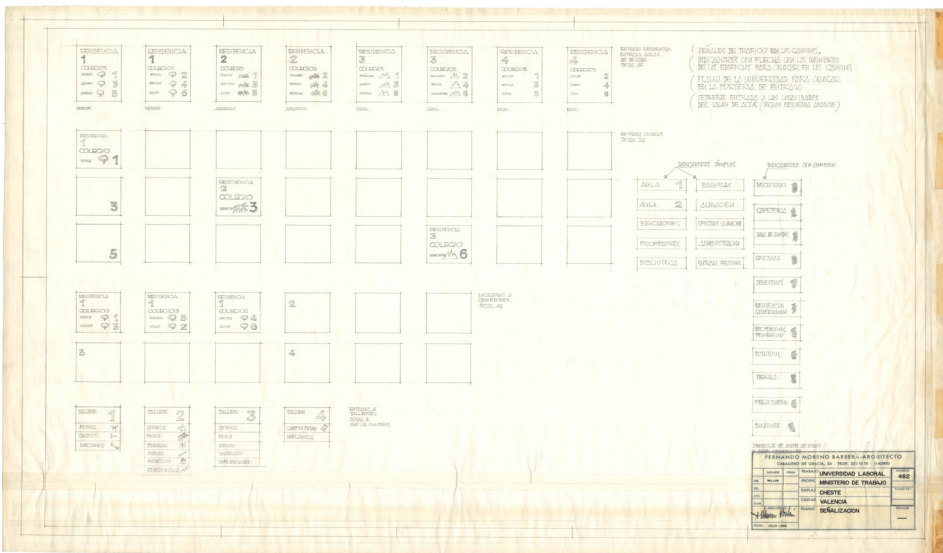

Figura 6. Fernando Moreno Barberá. Universitat Laboral de Xest. Senyalització

Figure 6. Fernando Moreno Barberá. Cheste Worker University. Signage

Design at the service of identity

The demassification resulted in the creation of 24 colleges, which involved the design of symbols for their identification, with a significant role given to signage design. During the construction of the facilities, floor plans were drawn up to define the "signage." Each residence was attributed a color - green, yellow, blue, and red. Initially, each college - six per residence - was identified with an element from the natural world, such as trees, shrubs, mountain peaks, and animals.

The artist José Maria Cruz Novillo was responsible for this task and designed the final emblems for the 24 colleges, using names of trees (oak, beech, elm, ash, linden, and chestnut), mammals (fox, lynx, deer, wolf, wild boar, and bear), fish (tuna, shrimp, shark, eel, salmon, and chub), and birds (seagull, capercaillie, owl, cormorant, vulture, and eagle).

It's worth highlighting Moreno Barberá's consistent interest in combining architecture and art, often collaborating with visual artists like Javier Clavo in the realm of modernity.

Figura 7. J.M. Cruz Novillo. Pictogrames dels 24 Col·legis. Universitat Laboral de Xest

Figure 7. J.M. Cruz Novillo. Pictograms for the 24 Colleges. Cheste Worker University.

La vida a l'aire lliure

De manera simultània a la pertinença a un grup, també era necessari promoure un cert individualisme proporcionant espais d' "expansió" per al temps lliure, on els alumnes interns disposaren d'un entorn adequat. L'arquitecte deia el següent en la memòria del projecte:

Espais àmplies, no formalistes, on poder perdre's, on tenir llibertat de moviment i d'iniciativa, on trobar la petita aventura, espais que formen part del paisatge. Paisatge que, d'altra banda, ha de penetrar en tots els edificis o llocs on es desenvolupa la vida de l'alumne, i ha de recordar-li que és part integrant de la Natura.

Outdoor life

In addition to the group membership, it was also necessary to encourage a certain individualism by providing spaces for "recreation" during leisure time, where the resident students could have an appropriate environment. The architect made the following comment in the project's description:

Spacious, non-formalistic spaces where one can get lost, have freedom of movement and initiative, where one can find small

adventures, spaces that are part of the landscape. The landscape, on the other hand, must penetrate into all buildings or places where the student's life takes place, and it must remind them that they are an integral part of Nature.

The explicit mention of the landscape scale was not accidental, as the initial project for the Worker University in El Saler was rejected because it required an excessively dense layout of the buildings. The architect argued

La menció explícita de l'escala del paisatge no resultava casual ja que el projecte inicial per a la Universitat Laboral de Xest estava previst a El Saler i va ser rebutjat perquè obligava a una disposició dels edificis excessivament densificada. L'arquitecte defensava que la superfície per alumne que permetia la parcel·la era de 50,77 m², molt inferior a les altres universitats laborals i allunyada dels requisits mínims exigits en les normatives, implicant l'espai lliure de recreació suficient. La solució de Xest permetia una ràtio de 309,55 m² per alumne. Per a aquest nou emplaçament, l'arquitecte recalca les condicions més favorables i les àmplies zones boscoses que possibilitaven als alumnes “fer una vida pròpia i independent dels altres, fins i tot aïllar-se sense trobar-se amb la resta.”

Figura 8. Fernando Moreno Barberá. Universidad Laboral de Xest (1967). Oratorio (1969).

Figure 8. Fernando Moreno Barberá. Cheste Worker University (1967). Oratory (1969)

that the site's available area per student was 50.77 square meters, much less than the other Worker Universities and far from the minimum requirements set by regulations, preventing adequate open recreational space. The solution in Cheste allowed for a ratio of 309.55 square meters

per student. For this new location, the architect emphasized the more favorable conditions and the extensive forested areas that would enable students to “lead their own independent lives, even to isolate themselves from the rest.”

Una intimitat necessària: l'oratori

En un xicotet promontori a prop del camí que condueix de les residències als menjadors es troba l'oratori, aparentment resolt atenent a aspectes simbòlics. Com apunta Carmen Jordà, la composició de l'edifici circular, envoltat d'un peristil columnat sobre un petit podi, és “una clara al·lusió al cèlebre Tempietto bramantesc de San Pietro in Montorio de Roma, encara que amb proporcions i un llenguatge radicalment modern”. No obstant això, Moreno Barberà, que no va arribar a citar aquest referent, va sustentar la seua decisió formal en el desig de transmetre als fidels la sensació de formar una comunitat.

L'oratori es va concebre més com un lloc de meditació i recolliment personal, ja que les misses habituals per als alumnes es celebraven a les residències i les grans celebracions litúrgiques tenien lloc a l'Aula Magna o a l'aire lliure. Per això, les seues dimensions són reduïdes i concorden amb el grup base de 200 alumnes.

En el disseny de l'espai interior, es va buscar crear un ambient que afavorira la individualitat i intimitat requerida per a la reflexió. Moreno Barberà va utilitzar la llum com a element configurador de l'espai, introduint una il·luminació natural difusa a través de les finestres altes de marbre travertí disposades en un llanterna cilíndrica, creant la penombra adequada que es requereix per a la meditació. En els dissenys de l'arquitectura interior, s'ha pogut constatar com Moreno Barberà va utilitzar referències recollides en els seus viatges, documentades en les fotografies conservades. Aquestes mostren arquitectures aparentment menors, fins i tot anònimes, però amb una bona factura que va captivar l'atenta mirada de l'arquitecte. Els objectes fotografiats indiquen una aproximació analítica cap a detalls constructius o de mobiliari que van generar precedents per a les solucions finalment executades a Xest. Aquest procés es pot observar, per exemple, en la sèrie de captures realitzades en els interiors de l'*All Saint Kirke* a Marienburg, una església de Colònia construïda en 1951 pels arquitectes Rudolf Schwarz i Josef Bernar.

An essential privacy: the oratory

On a small hill next to the path that leads from the residences to the dining halls, the oratory is situated, apparently designed with symbolic aspects in mind. As Carmen Jordà points out, the composition of the circular building, surrounded by a colonnaded peristyle on a small podium, is “a clear allusion to Bramante's famous Tempietto in San Pietro in Montorio, Rome, albeit with proportions and a radically modern language.” However, Moreno Barberà, who did not explicitly mention this reference, justified his formal decision with the desire to convey a sense of community to the faithful.

The oratory was conceived more as a place for personal meditation and reflection since the regular masses for the students were held in the residences, and major liturgical celebrations took place in the Great Hall or in outdoor settings. As a result, its dimensions are small and in line with the basic group of 200 students.

In the design of the interior space, the aim was to create an environment conducive to the individuality and privacy required for reflection. Moreno Barberà used light as a defining element of the space, introducing diffuse natural lighting through high travertine windows arranged in a cylindrical skylight, creating the appropriate dimness necessary for meditation. In the designs of the interior architecture, it can be observed that Moreno Barberà drew from references he collected during his travels, documented in the preserved photographs. These show seemingly minor, even anonymous, architectures, but whose craftsmanship caught the architect's discerning eye. The photographed objects indicate an analytical approach to construction details or furniture that served as precedents for the solutions ultimately executed in Xest. This process can be observed, for instance, in the series of captures taken in the interiors of the *All Saint Kirke* in Marienburg, a church in Cologne built in 1951 by architects Rudolf Schwarz and Josef Bernard.

Conclusions

L'anàlisi de la Universitat Laboral de Xest des de paràmetres sociològics introdueix una nova lectura des de diverses escales que ens han permés valorar la influència de la condició de “desmassificar” en el disseny del complex docent, amb nova documentació procedent del Centre d'Informació Arquitectònica de l'Escola d'Arquitectura de la Universitat Politècnica de València i de l'arxiu personal de l'arquitecte custodiat a l'Arxiu Històric del Col·legi Territorial d'Arquitectes de València.

Per a analitzar l'estret vincle amb el paisatge, ha resultat de gran interès la informació obtinguda de la transcripció de la conferència impartida a l'Escola d'Arquitectura de la Universitat Politècnica de València, en maig de 1991. En ella es destaca la convicció de l'autor per a proporcionar suficients espais lliures que redundarien en el benestar dels residents. Aquesta decisió va ser molt contundent per a canviar de ubicació i traslladar el Centre d'Orientació del Saler a Xest, tot i que complicava el procés d'execució del complex.

La desmasificació també va influir significativament en la dimensionament dels espais. S'ha pogut comprovar que Moreno Barberá va consultar reglaments i publicacions internacionals com *Educational Facilities Laboratory N.Y.*, *Hotel planning and outfitting*, *Neufert*, *Campus Planning* o *Die Keuchen Anlage und Thre Planning*, entre altres, per a complementar la normativa espanyola, aplicant sempre la més restrictiva que garantira el confort dels usuaris. Moreno Barberá va prestar especial atenció al disseny de les habitacions de les residències, redissenyant en diverses ocasions la seua organització i distribució. Aquesta acció va suposar transformar els espais diàfans inicials en estances compartimentades i, a més, afegir un singular projecte de disseny de les lliteres. El disseny esglaonat d'aquest mobiliari indueix a pensar en l'interés per a mantindre la privacitat sense renunciar a una vida en col·lectivitat. Aquesta informació s'ha documentat a partir del Projecte Universitat Laboral de València, Treball 482 de 15 setembre 1967. Així mateix, la idea de desmasificació va fomentar la d'identitat de grup, involucrant per això a altres artistes com Cruz Novillo, com s'ha vist anteriorment.

Conclusions

The analysis of the Cheste Worker University from sociological parameters introduces a new perspective across various scales that has allowed us to assess the influence of the “decentralization” concept on the design of the educational complex, with new documentation from the Center for Architectural Information of the School of Architecture at the Polytechnic University of Valencia and the architect's personal archive held in the Historical Archive of the Territorial College of Architects of Valencia.

To analyze the strong connection with the landscape, the information obtained from the transcription of the lecture given at the School of Architecture of the Polytechnic University of Valencia in May 1991 has been of great interest. In it, the author emphasized the conviction to provide ample open spaces that would enhance the well-being of the residents. This decision was crucial in changing the location and relocating the Center for Orientation from El Saler to Cheste, despite complicating the process of executing the complex.

The reduction of overcrowding had a significant influence on the sizing of spaces as well. It has been verified that Moreno Barberá consulted international regulations and publications like “Educational Facilities Laboratory N.Y.,” “Hotel planning and outfitting,” “Neufert,” “Campus Planning,” or “Die Keuchen Anlage und Thre Planning,” among others, to complement the Spanish regulations—whenever they existed. He always applied the stricter regulations to ensure user comfort. Moreno Barberá paid special attention to the design of the rooms in the residences, revising their organization and distribution several times. This action transformed the initial open spaces into compartmentalized rooms and also included a unique design project for bunk beds. The stepped design of this furniture suggests a desire to maintain privacy without sacrificing communal living. This information is documented based on the “Worker university of Valencia Project,” Work 482 from September 15, 1967. Likewise, the idea of reducing overcrowding promoted group identity, involving other artists like Cruz Novillo, as seen earlier.

En contrast amb les grans instal·lacions docents i residencials, Moreno Barberá va projectar espais com l'Oratori, per a la introspecció i l'individualisme dels estudiants. En el seu disseny va emprar referències recollides en els seus viatges a partir de fotografies que reflexen la mirada tècnica de l'arquitecte, recopilades en una important col·lecció conservada en el seu arxiu personal.

A finals dels anys setanta, amb el procés de transició democràtica, les polítiques educatives destinades específicament a les classes més desfavorides van quedar obsoletes i es va produir la desaparició del programa de les universitats laborals. No obstant això, és significativa la empremta emocional que es detecta entre els antics alumnes de la Universitat Laboral de Xest, recordant la seua època formativa. El sentiment que comunament expressen es pot qualificar com "agradables records", malgrat que es tractava d'un règim d'internat. Aquesta percepció queda a més acreditada pels vincles duradors que es van establir en el centre, com es pot comprovar en el gran seguiment de les activitats que manté l'Associació d'Antics Alumnes, o pel èxit d'afluència a les reunions periòdiques, que arriben a ser multitudinàries en els grans esdeveniments programats en dates destacades, com els XXV i L aniversaris. Es tracta d'una comunitat que manté vius els seus records en publicacions⁶ que s'han anat editant durant anys, recolzades per diferents institucions.

Agraïments

Aquesta contribució es desenvolupa com a part del Projecte d'Investigació "Conservation Management Plan: Cheste Worker University Auditorium-Paraninfo" finançat per la Getty Foundation.

Notes

- ¹ Dependents de les Mutualitats Laborals, entre els costos coberts es poden citar: alimentació, vestuari, viatges des de la residència familiar a la universitat laboral i viceversa, material escolar, matrícula, material de neteja, llibres de text, calefacció i il·luminació, utilització de laboratoris i tallers, material de pràctiques, instal·lacions i equips esportius, rentat i manteniment de roba, correspondència dels alumnes amb les seves famílies, serveis

In contrast to the large educational and residential facilities, Moreno Barberá designed spaces like the Oratory for the introspection and individualism of the students. In its design, he used references gathered from his travels through photographs that reflect the architect's technical perspective, which are part of an important collection stored in his personal archive.

By the late 1970s, with the process of democratic transition, educational policies specifically aimed at the most disadvantaged classes became obsolete, and the university labor program disappeared. However, it's significant to note the emotional impact detected among former students of the Cheste Worker University when reminiscing about their formative years. The common sentiment they express can be described as "pleasant memories," despite being part of a boarding school regime. This perception is further confirmed by the lasting bonds established within the institution, as evidenced by the high level of participation in activities maintained by the Association of Former Students. Large gatherings at periodic meetings are also indicative of the strong connections, with some events drawing a multitude of

attendees, especially during significant anniversaries like the 25th and 50th. This is a community that keeps its memories alive through publications released over the years, supported by various institutions.

Acknowledgments

This contribution is developed under the auspices of the Research Project "Conservation Management Plan: Cheste Worker University Auditorium-Paraninfo," funded by the Getty Foundation.

Footnotes

- ¹ Dependent on the Labor Mutualities, among the covered costs, we can mention: food, clothing, transportation from the family residence to the labor university and vice versa, school supplies, enrollment fees, toiletries, textbooks, heating and lighting, use of laboratories and workshops, practical materials, sports facilities and equipment, laundry and clothing maintenance, correspondence between students and their families, medical and pharmaceutical services, certifications, and academic

mèdics i farmacèutics, certificats i títols acadèmics. En definitiva, la família de l'alumne quedava lliure de qualsevol càrrega directa o indirecta que poguera derivar-se de l'escolaritat.

- ² Text aparegut en el número 138 (pp. 1-10) de la *Revista Nacional de Arquitectura* al juny de 1953.
- ³ Ricardo Zafrilla Tobarra, *Universidades laborales: un modelo de educación falangista en el franquismo*, en VV.AA., *La educación en España a examen (1898-1998)* (Zaragoza: Ministerio de Educación y Cultura y Diputación de Zaragoza, 1999) pp. 177-184.
- ⁴ Transcripció de l'entrevista realitzada al documental *La Universidad Laboral de Cheste* emès a Radio Televisión Española el 23 de juny de 1972.
- ⁵ En la pàgina 25 de la Memòria del Projecte de la "Universidad Laboral de València" (Núm. 482 en la nomenclatura de l'estudi Fernando Moreno Barberá a Caballero de Gracia 34 de Madrid), amb data del 15 de setembre de 1967, destinat a El Saler, ja es cita: "Dels 9.202 municipis que té Espanya, 8.156, és a dir, el 88,6%, té menys habitants que la Universitat que es projecta." Aquesta dada serà esgrimita, encara que amb diferents enfocaments, a les memòries de les modificacions del projecte com "Centre d'Orientació de Universitats Laborals", ja per a Xest i amb data del 7 d'octubre de 1969, i per als textos preparats per a diverses publicacions.
- ⁶ Entre aquestes publicacions es podrien esmentar *Yo estuve en Cheste* (València: Diálogo S.L., 2003) de José Andrés Mut *Una experiencia pedagógica significativa* (València: Saralejandria Ediciones, 2018) de Javier Ignacio Chust Torrent, *Memoria de un Interno en Cheste* (València: 2006) de Francisco Omil Prieto, o *De Centro de Orientación de Universidades Laborales a Complejo Educativo. 1969-1994* promoguda per la Comissió Organitzadora del XXV Aniversari del Complex Educatiu de Xest.

Referències de les imatges

Figura 1. Autor: Fernando Usó Martín, 2023.

Figura 2. *Instituto del Patrimonio Cultural de España*, Archivo Pando. Juan Miguel Pando Barrero (4 d'agost de 1970).

Figura 3. *Instituto del Patrimonio Cultural de España*, Archivo Pando. Juan Miguel Pando Barrero (4 d'agost 1970)

Figura 4. *Revista Arquitectura* no. 142 (octubre 1970): 18

Figura 5. *Instituto del Patrimonio Cultural de España*, Archivo Pando. Juan Miguel Pando Barrero (10 setembre 1967)

Figura 6. *Archivo CTAV*

Figura 7. *Cruz Novillo Diseño y Arquitectura*

Figura 8. *Archivo CTAV*. FMB 482-2 P27 (cap al 1969)

degrees. In essence, the student's family was relieved of any direct or indirect financial burden related to schooling.

- ² Text that appeared in issue number 138 (pp. 1-10) of the *National Architecture Magazine* in June 1953.
- ³ Ricardo Zafrilla Tobarra, *Worker universities: a Falangist education model in Franco's regime*, in VV.AA., *Education in Spain Under Examination (1898-1998)* (Zaragoza: Ministry of Education and Culture and Zaragoza Provincial Government, 1999) pp. 177-184.
- ⁴ Transcript of the interview conducted in the documentary *La Universidad Laboral de Cheste* broadcast on Radio Televisión Española on June 23, 1972.
- ⁵ On page 25 of the Project Report for the "Universidad Laboral de Valencia" (Project No. 482 in the nomenclature of the Fernando Moreno Barberá studio at Calle Caballero de Gracia 34, Madrid), dated September 15, 1967, intended for El Saler, it is already mentioned: "Out of the 9,202 municipalities in Spain, 8,156, that is, 88.6%, have fewer inhabitants than the University being planned." This data will be invoked—although with different approaches—in the project modifications for the "Centro de Orientación de Universidades Laborales" for Cheste, dated October 7, 1969, and for the texts prepared for various publications.
- ⁶ Among these publications, we can mention *Yo estuve en Cheste* (València: Diálogo S.L., 2003) by José Andrés Mut, *Una experiencia pedagógica significativa* (València: Saralejandria Ediciones, 2018) by Javier Ignacio Chust Torrent, *Memòria de un Intern a Cheste* (València: 2006) by Francisco Omil Prieto, or *De Centro de Orientación de Universidades Laborales a Complejo Educativo. 1969-1994* promoted by the Organizing Committee of the 25th Anniversary of Complejo Educativo de Cheste.

Image references

Figure 1. Author: Fernando Usó Martín, 2023

Figure 2. *Institute of Cultural Heritage of Spain*, Pando Archive. Juan Miguel Pando Barrero (August 4, 1970).

Figure 3. *Institute of Cultural Heritage of Spain*, Pando Archive. Juan Miguel Pando Barrero (August 4, 1970)

Figure 4. *Revista Arquitectura* no. 142 (october 1970): 18

Figure 5. *Institute of Cultural Heritage of Spain*, Pando Archive. Juan Miguel Pando Barrero (September 10, 1967).

Figure 6. *CTAV Archive*

Figure 7. *Cruz Novillo Design and Architecture*

Figure 8. *CTAV Archive*. FMB 482-2 P27 (circa 1969)

Bibliografía

Bibliography

- Capitel, A. (1993). La Universidad Laboral de Gijón o el poder de las arquitecturas. En *Artículos y ensayos breves 1976-1991* (pág. 114). Madrid: Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid.
- de los Santos, M., Robles, F., Sánchez Puch, D., & Cavestany, F. (junio de 1953). Proyecto de Universidad Laboral en Córdoba. *Revista Nacional de Arquitectura* (138), 1-10.
- Gelgado Granados, P., & Ramírez Macías, G. (2017). ¿Conveniencia o necesidad? La formación de la clase obrera en las Universidades laborales franquistas (1955-1978). *Historia crítica*, 117-136.
- Jordá Such, C. (2005). *Universidad Laboral de Cheste, 1967-1969. Fernando Moreno Barberá*. Almería: Colegio de Arquitectos de Almería.
- Moreno Barberá, F. (15 de septiembre de 1967). *Memoria. Proyecto Universidad Laboral de Valencia - 482*. Madrid, España: Archivo Histórico Colegio Territorial de Arquitectos de València.
- Moreno Barberá, F. (16 de julio de 1969). *Filosofía. La arquitectura de la Universidad Laboral de Cheste*. Madrid: Archivo Histórico Colegio Territorial de Arquitectos de València.
- Moreno Barberá, F. (1970). Centro de Orientación de Universidades Labores Jesús Romeo-Cheste, Valencia. *Revista Nacional de Arquitectura* (142), 17-24.
- Quesada García, S. (2001). Por sus obras los conoceréis... *Equipamientos e infraestructuras culturales, 1925-1965. Cultura: origen y destino del movimiento moderno. Tercer Seminario Docomomo Ibérico* (págs. 223-230). Oporto: Fundación Docomomo Ibérico.
- RTVE. (23 de junio de 1972). La Universidad Laboral de Cheste. *Documental*. Archivo Radio Televisión Española.